

ČESKOSLOVENSKÉ NÁRODNÍ ZÁJMY Z POHLEDU ROKU 1992

JIŘÍ VALENTA

Tato kniha reprezentuje pouhý počátek diskuse o národních zájmech a demokratických ideálech a jejich vztahu k zahraniční politice. V Československu je to první publikace svého druhu; nemůže tedy být i přes veškerou péči bez důležitých nedostatků. Omezený rozsah také nedovolil zabývat se celou problematikou tvorby zahraniční politiky, zvláště její institucionální koordinací, což by se mělo stát předmětem další vědecké práce.

Knihla ukazuje, že krizová situace ve střední a východní Evropě společně s geopolitickými a ekonomickými změnami v Německu i vlastní krize federace v Československu samém činí diskusi o národních zájmech zvláště důležitou, a to o to více, že úsilí o „návrát do Evropy“ může být úspěšné jen při jisté vnítní i zahraničněpolitické úrovni státu. I proto bude nutné, aby se Československá zahraniční politika vyvarovala některých chyb minulosti nastíněných dále a soustředila se především na uplatňování základních zájmů, z nichž základní si dala za cíl postihnout tato kniha.

Čtenář jistě postřehl, že předložený sborník má analytický ráz a je souborem monografických studií, v nichž autoři nevyjadřují většinou oficiální stanoviska, ale svůj názor, za něž odpovídají. Nicméně jistě shrnutí, být neoficiální, je přece jen nutné.

POLISTOPADOVÁ ZAHRAJNÍ POLITIKA

Polistopadová zahraniční politika stála při svém zrodu před krajně těžkým úkolem. Tradice skutečné, neodvzované, nevnicované, nezávislé a samostatné československé politiky byla přerušena na 40 let a vše bylo třeba doslova přes noc vydupávat ze země. Východí představy z disentu, často krásné, snivé a aplaudované, se ve sítěti s realitou světové zahraniční politiky ukázaly nejednou jako problematické, vyžadující sřízlivé korektury i zaučení do nezbytné rutinní práce. Navíc se objevila i určitá nejednotnost tvorby zahraničněpolitické linie (Kancelář prezidenta republiky – FMZV – FMZO – orgány jednotlivých republik), vyplývající jak z dobře míněné iniciativnosti, tak z přílišných ambicí i z nedostatečné koordinace.

Situaci komplikovaly hluboké procesy, které otřáslas světem, Evropou a zvláště Evropou středovýchodní a jež vedly k hledání v častu až hektickému tempu, a to nejenom v diplomacii československé, mnohdy začínající či obnovované, ale i ve zkušebně nových otevřené scéně potíže s koncepcí, denní spěch a některé chyby.

Rozpad komunistického impéria vytvořil předpoklady pro úspěšné rozhodování o obraně československých základních zájmů. Československu se jako prvnímu státu podařilo dosáhnout úplného odsunu sovětských vojsk ze svého území (1991) a velice

aktivně participovalo na zrušení totalitárních mezinárodních struktur – Varšavského paktu a Rady vzájemné hospodářské pomoci – a tím plně obnovilo nezávislost a suverenitu státu. Vyrovnání se SSSR sice začalo už za Gorbačovovy éry, dovršeno však bylo až s Jeltcinovým „nástupnickým Ruskem“ podepsáním nové československo-ruské smlouvy v dubnu 1992.

Československu se po dlouhém období nesamostatnosti podařilo učinit první krok k vyrovnání se se sjednoceným Německem, a to díky československo-německé smlouvě, uzavřené v březnu 1992 a v dubnu 1992 ratifikované Federálním shromážděním.

Mezitím se ČSFR začala úspěšně začleňovat do dalších evropských struktur. Stala se členem Rady Evropy, přidruženým členem Evropských společenství, uspořádala své vztahy s ESVO a navázala intenzivní styk s NATO, včetně členství v nově zřízené Severoatlantické radě pro spolupráci (NACC). Aktivně se také podílí na rozvíjení helsinského procesu a jeho institucionalizaci. Z iniciativy ČSFR začal v Praze pracovat sekretariát KBSE. Československo se aktivně podílí na práci v subregionálních sdruženích – v Hexagonále a trojce. Hexagonála může (být omezeně) ČSFR pomoci zejména v ekonomické oblasti – při řešení životně důležitých energetických zdrojů, při rozšíření ropovodu Adria a podporou pro další projekty, jako je ropovod Ingoldstadt-Litvinov. Hexagonála a především trojka mohou přispět ke stabilizaci střední Evropy a k jejímu přimknutí k západoevropským integračním procesům bezpečnostním, politickým, ekonomickým a kulturním. Tento integrační trend a zvláště československá politika dobrých vztahů se sousedy i snaha o vyvážení vlivu z různých „azimutů“ byly naplněny celou řadou smluv, at už dříve zmíněných, či smluv bilaterálních – vedle již uvedené smlouvy s Německem a s Ruskem též smlouvy s Francií, s Itálií, s Rakouskem atd.

Zájmny ČSFR v rozvojových zemích nejsou sice existující, ale přesto jsou ekonomicky důležité. Více méně úspěšná byla zatím snaha o alespoň dílčí splacení úvěrů a zemí bývalých partnerů (Libye, Sýrie, Irák), zatímco změna orientace na ekonomicky a politicky perspektivní státy v jednotlivých oblastech je z hlediska zahraniční politiky úspěšnější.

Celá tato – alespoň letmo nastíněná – bilance umožňuje udělat závěr, že zakladatelské období zahraniční politiky po listopadu 1989 bylo úspěšné, možná nejspěšnější odvětví československé politiky vůbec. Nicméně je třeba se také zmínit o některých chybách, zvláště z prvopočátečního období. Nová vláda, at už vzejde z voleb 6. června 1992 jakákoli, by se z nich měla poučit:

1) ČSFR se potřebuje vyvarovat všech aktivit mesianistického, globalistického a abstraktního charakteru. Ve svých počátcích se totiž zahraniční politika ČSFR řídila někdy utopickou tendencí sloganů. „Srhění o Evropě“ v prvotní fázi znamenalo také idealistické volání po bezblokové konfederaci Evropy nejen bez Varšavského paktu, ale i bez NATO. (Československá politika v letech 1989-1990 museli určitým způsobem respektovat fakt, že sovětská vojska byla stále ještě na československém území a politika Kremle se měnila jenom pozvolna.) „Návrat do Evropy“ byl, mimo jiné, pochopen jako členství v kterékoli – třeba i podružné – evropské organizaci a účast na mezinárodních konferencích. Ambiciózní tendence dělat „velmocenskou politiku“ neodpovídají pozici ani možnostem ČSFR.

2) ČSFR by se měla podílet na takových iniciativách v bezpečnostní oblasti a v KBSE, jež se nepokoušejí duplikovat nebo nahradit dlouholeté a osvědčené existující bezpečnostní struktury stavěné na NATO, které je jediné akceschopné a má potřebné mezinárodní právní postavení. KBSE je užitečný nástroj pro vzájemnou severoamericko-evropskou politickou spolupráci, ale – jak nás poučila jugoslávská i karabašská krize – není schopna předejít konfliktu ani jej zastavit; není tedy s to poskytnout svým členům bezpečnostní záruky.

Příkladem sporných iniciativ je československé zapojení do projektu Evropské

zahraničněpolitických i hospodářských iniciativ. Rozdíl v interpretaci národních zájmů a národních politik Čechů a Slováků ukazuje, že ČSFR nejspíš stojí před radikálními změnami, které velmi pravděpodobně budou združovat novou formu slovenské suverenity. Tato nejistota odrazuje zahraniční, zvláště severoamerické a japonské investory, kteří se přetmáň obávají snad až opakování jugoslávského konfliktu v jiné podobě. Zvažme tedy některé možné varianty budoucího vývoje:

Scénář nejradikálnější: *osamostatnění Slovenska*. To by zhoršilo politické, ekonomické i geopolitické nevhody českých zemí vůči Německu, již dříve konstatované Masarykem (tehdy byla ovšem situace složitější – v ČSR zilo před válkou asi tři milióny Němců). Avšak také pro Slovaky by ziráta české části státu znamenala geopolitické a ekonomické oslabení vůči počínající maďarské menšině, což by v konečném důsledku mohlo znamenat při extrémním scénáři (dlouhá ekonomická recese) i zpočtybnění slovensko-maďarské hranice, jež na rozdíl od hranice česko-německé není podložena stáletou historickou tradicí.

Druhý scénář: *konfederativní* se dvěma právními subjekty a třemi ministerstvy zahraničních věcí připadá většině politiků a analytiků v ČSFR i v zahraničí jako nefunkční, a to zejména pokud jde o asociativní proces s ES. Konfederativní Československo by bylo ve značné nevyhodě proti Polsku a Maďarsku.

Otázkou je, zda konfederativní či samostatné Slovensko bude schopné obhájoval své geopolitické zájmy například vůči Maďarsku, když politici nedokázali na bilaterální úrovni, tedy bez mezinárodní arbitráže, vyřešit ani problém vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros (květen 1992) a již nyní jsou obviňováni maďarským liskem, že chtějí revidovat Trianonskou smlouvu posunutím hranic na Dunaji. V každém případě je třeba se připravit na možnost, že konfederace bude mít dva národní celky s různými koncepcemi národních zájmů, jež mohou být nejetnou obtížně harmonizovatelné, ale dokonce konfliktní.

Varianta třetí: *„zlepšená federace“*. Přestože předvolební situace nasvědčuje spíše variantám předchozím, patrně nejlepší forma státoprávního uspořádání by byla ta, kterou by většina v obou národech cítila jako rovnocenně partnerskou, přičemž by jejím prosřednictvím byly realizovány někdy i rozdílné národní zájmy. To by například znamenalo, že by česká strana dostatečně podporovala slovenské zájmy ve vztahu k Maďarsku (jak naznačuje stať o slovenských zájmech) a slovenská strana zájmy české ve vztahu k Německu, zvláště k Bavorsku.

Tato záležitost – úroveň státu jako předpoklad zahraniční politiky – má ještě jednu stránku: názor zahraničních partnerů, to, jak Československo vidí druhí. Všichni se snad bez výjimky domnívají, že by měl být zachován stát společný, a to jak v zájmu Čechů a Slováků, tak v zájmu stability střední Evropy (hráz východnímu rozkladu) i pro jeho snadnější vstup do evropských integrací. Poznalby a potřeby zahraniční politiky jsou tu jednoznačné. V zájmu uchování společeného státu je ovšem i to, aby byl vytvořen funkční institucionální mechanismus rozhodování o zahraniční politice, který by při tvorbě koncepce zohledňoval jak zájmy celostátní, tak specifické zájmy slovenské a české a v němž by se našla vhodná míra i pole působnosti pro praktické aktivity všech těchto tří komponentů.

MOŽNÉ ALTERNATIVY BUDOUCÍHO VÝVOJE

Jak bylo v tomto sborníku řečeno, nachází se ČSFR pod vlivem dvou velkých historicky podmíněných tendencí – integrační a dezintegrační, prezentující se jakoby národně buditeliská. Jak jsme už řekli, musí se vyrovnat s oběma, přičemž vyjasnění slovenské identity je patrně podmínkou pro úspěšné zapojení Československa do

konfederace, původně snad inspirovaného i některými československými myšlenkami, který byl však francouzskou stranou zamýšlen právě jako paralelní bezpečnostní struktura k NATO. Jako takový byl nakonec vyhodnocen negativně ve Washingtonu i v Londýně.

Také příprava shromáždění o Evropské konfederaci v Praze vyčerpávala mnoho zdrojů a energie československých diplomatů, přičemž nevedla k výrazným ziskům, jež by byly v souladu se základními československými zájmy.

3) ČSFR by se měla soustředit především na definování existenčních zájmů – tj. např. na dlouhodobé vyrovnání s Německem, přičemž by se měla snažit kompenzovat silný německý vliv diverzifikací vazeb, především začleněním do evropských politických, bezpečnostních a ekonomických struktur a integračních seskupení, zvláště do Evropských společenství a NATO.

4) Nové definování národních zájmů ČSFR by mělo zahrnout i „netradiční“, ale mezinárodně i vnitřně nesmírně důležité aspekty, jakými je ve střednědobém výhledu globální otázka drog a imigračních vln i zanedbané problémy ekologické, jež vyžadují okamžitě iniciativy, nutné k ochraně občanů ČSFR, ale i obyvatel sousedních zemí před vzájemnými vlivy a riziky (Německo, Polsko – tepelné elektrárny, Rakousko – jaderné elektrárny, Maďarsko – Gabčíkovo-Nagymaros).

NÁROKY ZAHRAJNÍ POLITIKY VŮČI POLITICE VNITŘNÍ

Při posuzování toho, jak československá zahraniční politika zabezpečovala národní či státní zájmy, je třeba vidět, že jde také o vztah opačný: záležející na tom, jak vnitřní politika spravovala, spravuje a bude spravovat stát, aby diplomacie měla co obhájoval a aby to mohla činit s pevným zázemím. V tomto směru není situace nikterak snadná.

Původní politopadové nadšení opadlo a šíří se skepse, která může přerůst snad až k jakémusi „polskému syndromu“ (neúčast ve volbách, převaha pozájmního hodnocení „jaruzelského převratu“, sociální nespokojenost, rozklad vládní koalice apod.). Věřme, že poměry v Československu nedojdou tak daleko (ostlné ekonomická a sociální situace ani dříve, ani nyní tomu zatím neodpovídá); memento sociálně politické destrukce však nelze podceňovat. Klíč tkví v ekonomice; vždyť nejzávažnější krizi nově se rodících demokracií je právě krize ekonomická. To je patrné i v Československu. Někteří ekonomové se domnívají, že československý hrubý domácí produkt poklesl v roce 1991 o více než 20 % a ne o 15 %, jak uvádějí vládní statistiky, a že rok 1992 bude znamenat další snížení nejméně o 23 %, ale spíše téměř o 30 % proti roku 1989. Je jisté, že cesta k tržní ekonomice a prosperitě bude datoko delší, než se předpokládalo, a může trvat i několik desetiletí.

Recese v Československu, která je negativně ovlivňována momentální recesí světovou a především východoevropskou, bude pravděpodobně pokračovat alespoň do roku 1995, možná však až do přelomu století. Tento negativní proces zcela jistě ovlivní i československou zahraniční politiku, jež, respektující ekonomickou situaci, bude omezena ve své principiální aktivitě.

Druhým faktorem, nejvíce ohrožujícím stabilitu státu a jeho pozici ve světě (s ekonomickou prosperitou či neprosperitou úzce svázaným), je všeobecně známá rozdílnost českých a slovenských národních zájmů, ilustrovaná i příspěvky vedoucích pracovníků Vládního výboru pro mezinárodní vztahy České republiky a ministerstva mezinárodních vztahů Slovenské republiky. Z odlišných historických zkušeností politických kultur a interpretací národních zájmů pramení, jak bylo ukááno, rozdílné politické přístupy znejistující současné uspořádání státu i paralyza, jež blokuje mnoho

moderního procesu integračního. Ovlivňují tyto tendence i československou zahraniční politiku?

Domníváme se, že ano a že na tuto determinantu lze reagovat různým způsobem: Buď příklonem k podpoře *sebeurčovacího procesu*, či jednostranným, snad až bezohledným „*skokem*“ do *západoevropské integrace* a *posléze vyváženým postupem*, který by bral ohled na obě tendence. Postupem, jenž by pomáhal sebeurčovací tendenci snad ne podléhat, ale udržovat antagonismus v rozumných mezích a který by postupoval tempem optimálním pro Československo, ale i pro západní společenství.

Je zřejmé, že přednost dáváme třetí variantě. První by totiž napomáhala bezbrébě partikularizaci či snad až secesním požadavkům nejen národa, ale každé „*Volksgruppe*“ – s riziky nejen destabilizace, ale i válek regulérních i neregulérních, jaké již zažily pokračujícími konfliktů ve Španělsku, v Irsku a jinde.

Druhá varianta, tj. prostý a odvážný skok do integrace, má opět dvě úskali: jednak československou ekonomickou nepřipravenost (která by mohla mít důsledky východoněmeckého typu, leč bez ročního příspěvku 150 miliard DM!), jednak skutečnost, že samotný Západ připojení ČSFR odmítá tím, že její ekonomika i politika musí prokázat jistý stupeň své oprávněnosti k přijetí do integračních útvarů.

Je třeba se jistým způsobem osvědčit, nejenom deklarativně, ale i fakticky, nelze od „Evropy“ jenom brát, ale i pro ni něco vykonat. To „něco“ tkví právě v oně třetí variantě. Kus této cesty již ČSFR vykonala, ovšem obávám se, že to hlavní ji teprve čeká.

„Základním kursem“ musí přitom zůstat směr do vyspělé Evropy a snaha stabilizovat Evropu jako celek (tedy i tu nevyšpělou). Tady se objevuje celá řada jednotlivých otázek a úkolů. Především bude nutné dále posilovat zapojování ČSFR do západoevropských bezpečnostních, politických i ekonomických struktur, *přičemž především vyvážením dlouhodobého strategického vztahu s NATO, vedeným Spojenými státy, patří k základním československým zájmům*. Proto je pro ČSFR blízké britské pojetí bezpečnosti, které trvá na přítomnosti USA v NATO a v Evropě. Z dalších členů NATO je třeba navázat užší vztahy zejména se státy, jako je Nizozemsko či Belgie nebo Itálie, které také vítají přítomnost USA v Evropě. Měla by nám být sympatická i britská koncepce Evropské unie, odmítající federální uspořádání Evropy, jež by nepochoybně vedlo k posílení centralistické, byrokratické moci „evropského aparátu“ snad více, než koncepce francouzská či německá.

V každém případě bychom měli podporovat dlouhodobou přítomnost USA (a Kanady) v Evropě, čemuž bude odpovídat i další úsilí o sblížení s NATO, jež – právě vzhledem k roli USA – bude zřejmě základem bezpečnostních nástrojů i v případě sjednocování s bezpečnostními iniciativami evropské provenience (ZEU, KBSE).

Při cestě do integračních uskupení se lze opírat o smluvní závazek Německa, že bude toto přijetí podporovat. Jen u toho však československá zahraniční politika zůstávat nemůže. Měla by bedlivě sledovat, jaký kurs v integračních otázkách „*nabere*“ po volbách Francie a též Itálie, a včas z toho vyvodit závěry i praktické kroky. Totéž lze už nyní dělat v případě Velké Británie, jejíž pojetí (v němž se zjevně bude uplatňovat tradiční britská snaha, aby na evropském kontinentě nepřevážil jednostranný vliv jedné mocnosti) by mohlo československým snahám vyhovovat i napomáhat.

Orientace československé zahraniční politiky na vstup do západoevropských integračních struktur – jakkoli důsledná a cílová – by neměla podléhnout snaze o problematický úspěch jednostranného, samostatného kroku. Je zájem ČSFR i zájem, který dávají nejvše zahraniční partneři jako zejména USA, aby o daný cíl usilovala ve středoevropském partnerství s Polskem a s Maďarskem, využívající i možnosti širší kooperace s dalšími státy, zejména s Rakouskem, které má s našimi zeměmi společné hranice, intenzivní obchodní vztahy i historické a kulturní dědictví.

Přes řadu problémů západoevropského integračního procesu je základním zájmem ČSFR vytvořit v ekonomice takové podmínky, aby se na tento proces mohla napojit (ide o cíl dlouhodobý, velmi náročný pro ekonomiku i legislativu) a využívat jeho předností, jako je rozsáhlý trh, či propracované měnovy, finanční a informační mechanismus. První kroky už byly učiněny podpisem asociací dohod s ES a ESVO.

Praxe by hodně pomohla, kdyby se českoslovenští politici poučili: o technické lobby a o zvláštnostech Washingtonu (viz masarykovská inspirace). I američtí úředníci zdůrazňují, že východoevropské politici musejí pracovat na tom, aby identifikovali své přírozené partnery v exekutivě a měli cit pro důležitě skupiny v Kongresu, především proto ty, jež mají zájem o americký vliv ve světě. Oceňována je také znalost a stručnost v diskusích.

Ve snaze získávat sympatii pro Československo v Americe by bylo možná užitečné více využít morální kredit prezidenta Václava Havla a připravit jeho návštěvu v dalších regionech Spojených států. V zájmových teritoriích je nezbytné co nej kvalitnější týmově obsazení zastupitelských útvarů.

Základem posílení ekonomických vazeb se západními partnery, zvláště se Spojenými státy, s Velkou Británií a s Francií je vyřešení státoprávního uspořádání československého státu a kompetenci jeho republik. Prvotním úkolem je změnit zahraniční image ČSFR jako politicky nestabilní „*druhé Jugoslávie*“. Dokončení legislativního zabezpečení tržní ekonomiky pak přispěje k ekonomické zajímavosti ČSFR (pro zahraniční kapitál bylo zatím zajímavější již dříve otevřené Maďarsko). Je oboustranně nedostatečné, že obchod s USA, a největší světovou velmocí, s takovým ekonomickým a vědeckotechnickým potenciálem je řádově nižší, než s ostatními státy.

Američtí úředníci varují před euforií o demokracizaci střední Evropy. Tato euforie je krátkodobá, byt to byla právě ona, která umožnila čelným československým představitelům navštívit Washington, a to dokonce častěji, než se podařilo některým dlouholetým spojencům USA. Američtí antizolacionističtí činitelé vysoce oceňují československou a polskou podporu NATO, stejně jako účast československého speciálního praporu na Američany vedeném vojenském zásahu OSN, kterým bylo dosaženo osvobození Kuvajtu.

V případě trojky se československá politika musí vyvarovat dvou extrémů. První, interpretovaný stoupenci „*rázného skoku*“ do bohaté západní integrace, vidí trojku (a natož pak východnější trh) jako „*společenství chudých*“ a tvrdí, že politika spolupráce je založena na pochybné doktríně rozvoje tohoto společenství a není nezbytným předstupněm k evropským strukturám. Druhý extrém, jehož nositeli byli někteří „*středoevropsky*“ orientovaní politici a diplomaté, přeceňoval možnost trojky.

Význam trojky leží někde mezi těmito extrémny, může sloužit jako zájmové regionální seskupení tří států a čtyř národů. Společným zájmem je prevence konfliktů, ekonomická i vojenská kooperace a zejména zájem o integraci do západních společenství. Českoslovenští politici a diplomaté by neměli být zklamáni či překvapeni, že zahraniční politika každého člena trojky je výsledkem jeho vlastních zájmů, což vyplývá z tradičního, nacionální optikou nahližného pojetí vlastních zájmů i historických rozporů, z neúřetěné ekonomické, sociální i politické situace těchto postkomunistických států a z vidiny výhod, které by rychlé individuální proklouznutí „*k plným měřákům ES*“ mohlo každému z nich poskytnout. Všechny tyto faktory limitující možnosti vzájemné spolupráce jistě nelze podceňovat.

Například československý vztah s Maďarskem je – mnohem více než vztah s Polskem – zatížen zejména historicky a etnicky. V Maďarsku se nyní odehrává renesance národního povědomí s historickým návratem k „*trianonskému šoku*“, při němž v roce 1919 Maďary zcela dominované Uhersko ztratilo dvě třetiny území. Některé výroky maďarských politiků, do jisté míry zpochybnující existující hranice s jugoslávskou

hy s Československem nikdy hrát prioritní roli. Německo si ve vztahu k ČSFR přirozeně udrží ekonomickou převahu. Ale bylo by mylné se domnívat, že převažující německý kapitál automaticky znamená dominantní politický vliv, vždyť jeho velká část je ve skutečnosti kapitálem mezinárodním.

Politika ČSFR vůči Německu by měla především spočívat v celonárodním dialogu a usmíření (a to nejen na vládní úrovni, např. Ústav mezinárodních vztahů organizoval první pokus o takový dialog mezi členy Federálního shromáždění ČSFR a Bundestagu už v létě minulého roku). Takové vyrovnání proběhlo po druhé světové válce mezi Francií a Německem na regionální úrovni v pohraničních oblastech, zdola i shora. Proces národního usmíření musí vést k ukončení historického fetišu napáchaných křivd, minulosti stále se vzdalující.

Situace by se pro ČSFR jistě změnila, kdyby integrace Evropy byla zpomalena či přerušena nepředvídanými okolnostmi nebo třeba už indikovanými nacionalistickými vlnami v Německu, ale i ve Francii a v Itálii. Žádný československý politik si tedy nemůže dovořit nepočítat s různými variantami vývoje také v československo-německém vztahu.

Nová československo-německá smlouva představuje důležitý, kvalitativně zcela nový krok k dlouhodobému usmíření obou zemí. Minulostí se mohla zabývat jen do té míry, do které byly obě strany schopny společné výpovědi. To, co ve smlouvě chybí nebo není vyjádřeno ideálními způsoby, není jen projevem omezenosti možností diplomacie, ale především výrazem toho, s čím se zde, ale i v Německu ještě všichni nedokázali vyrovnat.

Německá strana nemá v ČSFR existenční zájmy (jediné reálné nebezpečí existenčního charakteru jsou pro Německo problémy ekologické), proto lze při pevnějším přístupu v budoucích jednáních očekávat větší respektování československých základních zájmů Německem. V tomto směru bude rozhodující efektivní československá diplomacie, jež by se více než doposud mohla opírat o podporu vyzkumných pracovníků a germanistických studií a dále o interzivní konzultace s partnery v NATO, zvláště s USA a Velkou Británií, a se sousedním Polskem. Další problémy budou řešit pokračující jednání s Německem, při nichž je třeba si uvědomit, že Němci respektují více realistický než moralistický jednací přístup. Měla by také docenit styky s konkrétními státy západní Evropy, zejména s Velkou Británií, s Francií a s Itálií, jež budou vyvažovat rychlý růst hegemoničké role Německa. Podobnou snahu asi budou mít USA, jež nicméně stále vidí světi globálně a také snad pro přeměru úkolů přicházejí v praxi s řešením pozdě a ne vždy zcela přesně.

Jinými slovy – diverzifikace vztahů ČSFR k západnímu světu je nutná. I když se Československu podaří realizovat politiku usmíření s Německem a ono začne hrát integrující roli, ČSFR se musí vyvarovat jednostranných vazeb na Německo, ale i kloukolu jinou velmoc v Evropě, vazeb, jež se v minulosti ukázaly osudnými, a to jak v případě předválečné Francie a Velké Británie, tak Sovětského svazu.

Dalším základním zájmem ČSFR je udržování a kultivování perspektivních nejen ekonomických vztahů s oběma mocnostmi na východě – s Ruskem a s Ukrajinou. (Pokud jde o zájmy ČSFR, jsou republiky na jihu bývalého SSSR až za Balkánem, pobalskými republikami, Běloruskem a Moldávií.) Československá zadržovací politika se musí vyvarovat předešlých chyb, hlavně pak jednostranné orientace například na Rusko nebo na Ukrajinu. Je třeba důkladněji sledovat pokračující konflikty na východě a jejich nebezpečí pro ČSFR. O podpoře nově vznikajících demokratických sil (z ekonomických důvodů často jen symbolické) není třeba diskutovat.

S rozpadem Sovětského svazu vznikla na východě nová situace. Oslabením Ruska teorie kompenzace německého vlivu ruským na čas ztratila své opodstatnění. Krátkodobě a střednědobě se ČSFR může spočítat jenom na integraci s demokratickým

Vojvodinou a s ČSFR (Slovenskem) vyvolávají obavy. Maďarská politika vůči etnickým Slovákům, považovaným na tomto území za asimilanty (z možná až 500 000 obyvatel po válce se dnes ke slovenské národnosti a mateřskému jazyku oficiálně hlásí pouhých 25 000 až 30 000 a neoficiálně se počet Slováků odhaduje asi na 100 000), jakož i maďarská podpora sedmisetistické menšiny na jihu Slovensku je systematická a účinná. Na druhé straně však musí Československo být schopné řešit postavení maďarské menšiny na úrovni mezinárodních úmluv či závazků, na bázi smířlivosti a samozřejmě s předpokladem (s požadavkem) maďarské reciprocity vůči tamní slovenské menšině. Analogicky by ČSFR měla věcně, nikoli prestižně a zpolitizovaně umět vyřešit i kauzu Gabčíkovo-Nagymaros.

Rozporů v trojce je dost a dost. Přesto je třeba se maximálně snažit o jejich překonání – v zájmu vlastním, v zájmu vstupu do vyspělé Evropy a v zájmu stabilizace celé Evropy, jež leží na východ od té první. Spolupráce v trojce by mohla být dobrou „školou“ pro širší integraci.

Další prioritou československé zahraniční politiky bude – podobně jako dnes – tvořit vývoj vztahu k největšímu sousedu – ke Spolkové republice Německo. Německý kapitál tvoří 85 % objemu zahraničních investic v ČSFR v posledních dvou letech. Sjednocení Německa změnilo geopolitickou situaci v Evropě, částečně i nezávisle na úmyslech a přáních německých politiků. Někteří evropští politici a analytici (ve Francii, v Anglii, v Itálii a v Polsku) se domnívají, že německým sjednocením byla narušena na rovnováhu dvou hlavních aktérů integračního procesu – Francie a Německa, což pravděpodobně bude muset Velká Británie kompenzovat aktivní politikou. Domínání postavení Německa by ještě zesílilo, kdyby došlo k další, pro ČSFR nežádoucí redukci amerického vlivu v Evropě v podmínkách možného začátku krize identity ve Francii, odrážející změny v rovnováze sil v Evropě, a narůstání problémů s imigrací (což se zdá být v kontrastu s německým nacházením vlastní identity během sjednocení).

Rozdělení ČSFR na dva suverénní státy by ještě více posílilo hegemonní pozici Německa v Evropě. A tato pozice nebyla pro československé zájmy nikdy v minulosti příznivou. V tomto případě se objevuje nebezpečí, že by se tento region mohl stát podobnou sférou zájmů, jakou má Francie v severní Africe.

Předešlý diskuse o Německu může být charakterizována jako pesimistická. Pravděpodobnější je však optimistický scénář, jenž by měl být uveden dvěma poznámkami:

1) Masarykovo geopolitické dělení střední Evropy mezi Rusko a Německo už nereflektuje novou mocenskou skutečnost. Střední Evropa se stále bude nacházet mezi dlouhodobě konfliktním Východem a integrující se demokratickou Evropou.

2) Masarykova typologie, rozlišující mezi demokratickým Západem (anglosaské země, Francie) a autokratickým Německem, již samozřejmě neplatí pro dnešní Německo, v němž za posledních 40 let došlo k výraznému hospodářskému i politickému posunu a k integraci do západní sféry demokracie (v prvních letech uskutečňovanému s pomocí anglo-americké a francouzské vojenské a politické moci). Většina Německa (jeho východ bude po určité době problémem, vždyť se potýká s dědictvím po jednom z nejortodoxnějších komunistických režimů) už není Německem z Masarykových či Benešových časů: země, vedenou militaristickým Pruskem, s mladou demokratickou kulturou v ýmarské republiky, či totalitním státem z let 1933–1945.

Představá, že evropská integrace již záhy překoná úzké národní zájmy, je neretáiná. Německo a Československo, i když mají národní zájmy různé, jsou nyní spojeny stejnými demokratickými ideály. A zde může dnešní demokratické Německo v mnohem sloužit pro ČSFR jako příklad. SRN je dlouhodobě velmi náročný partner, pro něhož (což je i pro praxi československé zahraniční politiky neméně důležitě) nebudou vztá-

Západem, vedeným Spojenými státy. Rusko se pravděpodobně časem, tak jako několikrát v minulosti, stane opět skutečnou velmocí. Ale i tehdy bude jeho vliv ve střední Evropě limitován. Stejně jako před druhou světovou válkou už nebude bezprostředním sousedem ČSFR, jímž je nezávislá Ukrajina, důležitá pro federaci a zejména pro Slovensko – jako obchodní partner, ale i jako zdroj možného bezpečnostního nebo alespoň imigračního ohrožení. Bezprostředně je reálné nebezpečí pronikání mafii z byvalého Sovětského svazu k nám; střednědobým rizikem jsou drogy a potenciální masová imigrace.

Drtivější největší nebezpečí z Východu – ať už vojenské intervence, či velmocenského tlaku – na delší dobu nehrozí. S příchodem Borise Jelcina a Andrije Kozyreva vedlo nové definování ruských národních zájmů k sledování nové politiky podpory celého Východu směrem ke vstupu do západních integračních seskupení. Současné ekonomické nebezpečí z východu má pro ČSFR nejenom podobu ohrožení odbytu, ale především možnost vyřazení energetických zdrojů, v nichž je na Rusku zatím maximálně závislá, navíc při velmi špatných těžebních i dopravních podmínkách. Pokračování ruských dodávek ropy je (zatím) existenčním zájmem ČSFR. Také z těchto důvodů bylo důležité ukončit diskusi o majetkovém vypořádání mezi ČSFR a nástupnickými zeměmi Sovětského svazu. Jako první byla uzavřena smlouva o přátelství a spolupráci s Ruskem (i když i k ní se objevují výhrady).

Českoslovenští politici se dopustili taktické chyby, když před pučem a ani po něm nepodporovali dostatečně B. Jelcina. Stejně jako američtí politici se i českoslovenští představitelé domnívali, že ještě i po puči bude pokračovat koordinace procesů v SSSR jako v jediném celku, v němž by měl M. Gorbáčov důvěru světa. Jeho vláda však skončila krátce po puči. Přitom se Dubčekem inspirovaná Jelcinova návštěva v ČSFR v květnu roku 1991 (připravená s pomocí českého Vládního výboru pro mezinárodní vztahy) mohla stát první příležitostí Československa vyjádřit sympatie a podporu této perspektivní osobnosti. Bohužel v parlamentě ještě převládala ruská xenofobie a význam „Jelcinova fenoménu“ pro budoucnost střední Evropy nebyl doceněn. ČSFR přitom sehrála pozitivní roli v popofe M. Gorbáčova i B. Jelcina, a to během puče jak v Praze, tak třeba v Moskvě. Přitom se ministr J. Dienstbier snažil přiblížit československé obavy z výsledku puče váhajícími americkým politikům.

Vedle podpory demokratizace Ruska by ČSFR neměla zapomínat na další republiky na východě, i když v této oblasti jsou možnosti Československa omezené. Například snaha KBSF o urovnění konfliktu v Náhorním Karabachu je jistě chvalyhodná, ale promítá se v ní jak nedostatečná institucionální vybavenost KBSF, tak mizivé finanční možnosti ČSFR v prestižním postavení předsedy konference.

ČSFR nemá důvod akcentovat středoasijské a kavkazské republiky, tím méně se vázat na republiky, které se mohou v teritoriálních i politických vztazích měnit. Vývoj v nich se však musí „ostře sledovat“, neboť může vést k vytvoření velkého muslimského regionu, dokonce snad fundamentalistického ražení.

Pokud jde o rozvojové a další země ve světě, měl by pokračovat přesun politiky od bývalých „ideologických spojenců“ až teroristického ražení k ekonomicky zajímavým partnerům. Proto se politika ČSFR musí vyvarovat:

- a) vojenských dodávek do zemí v konfliktních oblastech, zejména do těch, jež podporují mezinárodní terorismus nebo hrubě porušují lidská práva;
- b) přerušení podpory opozice s demokratickými ideály v zemích s autoritativními režimy.

Je nezbytné urychleně uskutečnit konverzi zbrojní výroby tak, aby vojenská výroba byla (v souladu s novou obrannou koncepcí) omezena. Eventuální vývoz těžkých zbraní je třeba co nepečlivěji zvažovat.

Jak je nastíněno ve stati Martina Palouše, snažila se československá politika v roz-

vojových zemích od roku 1989 přejít k budování vazeb s ekonomicky prosperujícími státy a regionálními politickými aktery. Přitom se snažila být vyváženější. Markantní změna je patrná v politice ke Kubě a ke Střednímu východu.

Pokud jde o Kubu, navrátil ministr J. Dienstbier neformální kontakty s demokratickou kubánskou opozicí v Miami a federální vláda se už v prosinci 1991 rozhodla zrušit zastupování kubánského režimu ve Washingtonu velvyslanectvím ČSFR. Předseda V. Havel i předseda FS A. Dubček přijali dvě delegace kubánských exilových zástupců. Především největší návštěvu v Československu organizoval Ústav mezinárodních představitelů (jejichž návštěvu v Československu symbolizuje zahraniční politiku, akceptující demokratické principy).

Na Středním východě se podařilo výrazně zlepšit vztahy s Izraelem, mimo jiné díky morální podpoře prezidenta Václava Havla. (Prezident Havel a ministr zahraničních věcí J. Dienstbier spolu s vedením Ústavu mezinárodních vztahů zařídili první transport sovětských Židů přes Prahu do Izraele, financovaný americkým filantropem Stanfordem Ziffem a podpořený osobní účastí vlivného předsedy zahraničního výboru Kongresu USA Danie S. Faselca a dalších osobností, což vyvolalo nemalou odezvu v Americe.) V tradicích Masarykových ministr J. Dienstbier v době sprnového puče uveřejnil i prohlášení na podporu židovské emigrace ze Sovětského svazu, jež se tehdy zdála nutnou.

Československo se postavilo proti Saddámově agresi v Kuvajtu a připojilo se k sankcím vůči vývozu terorismu z Lybie. Bylo to poprvé po sedmdesáti letech od intervence proti bolševikům na Sibíři a po čtyřiceti letech od účasti zahraničního vojenská v druhé světové válce, kdy se Československa jednotka zúčastnila společně vojenské akce s ostatními demokratickými. Tato humanistická tendence pokračuje i nasazením Československého praporek v mírových sborech OSN v Jugoslávii a připravovanou účastí na akci OSN v Kambodži.

ČSFR se bohužel nepodařilo „kapitalizovat“ svoje akce na Středním východě. Ekonomické vztahy se výrazně nezlepšily ani s Kuvajtem, ani se Saúdskou Arábií, což však neznamená, že by se v těchto snahách nemělo pokračovat.

Zásadní chyby se ale ČSFR dopustila ve své politice vývozu zbraní do této oblasti. Pod tlakem toho, co Jan Wanner ve své stati nazývá „vnitropolitickým diktátem“ – koalici slovenského zbrojního průmyslu, slovenských politiků, ministerstva zahraničního obchodu a organizací zahraničního obchodu – rozhodli českoslovenští odpovědní činitelé o vývozu dvou set tanků do Sýrie. Tento omyl byl mimo jiné založen na chybě – a navíc že bude schopna splatit své pohledávky ČSFR. Tato analýza se ukázala mylnou, mimo jiné naprosto ignorovala skutečnost, že Sýrie, podobně jako Lybie, podporuje terorismus. Československá politika vývozu zbraní byla navíc exemplárně přezkoušena po německém – z konkurenčních důvodů? – demontážním zadržení tanků převážející tanky. Konečně prodej zbraní do Sýrie vedl k podpoře mylného přesvědčení o zbrojním průmyslu, že nikoli konverze, ale naopak takové transakce budou pokračovat. Ostatně konverze by neměla znamenat naprostou likvidaci československého zbrojního průmyslu, ale především výrazné snížení výroby útočných zbraní (tanků) a koncentrování se na výrobu zbraní lehkých, v jejichž produkci mělo Československo vždy výbornou pověst, společně s modernizací, jež se přizpůsobí potřebám obranné země, a s přechodem na nové formy, standardní pro NATO.

Správná analýza společně s pochopením, že Československo nese alespoň neúplnou odpovědnost za dodávky Semtexu radikálním režimům, a s tím, že vývoz zbraní je celkovou otázkou, rozhodující do značné míry o tom, zda se ČSFR zapojí do civilizovaného a demokratického světa, by měla převážet nad partikulárními obchodními zájmy. Například i prezident Wałęsa zrušil prodej polských tanků do Sýrie. V tomto zhrnutí se

prezident Havel ukázal věrnější demokratickým principům než výkonná administrativní aparatura zůstává do Sýrie odsouzen.

Vyváženou politiku začala ČSFR také provádět vůči Jihoafrické republice. JAR je další zemí, kde československé ekonomické zájmy a podpora prodemokratických principů de Klerkovy politiky proti apartheidu přispívají v mezích možností k usmíření s Africkým národním kongresem, reprezentující racionální změnu a odklon od minulosti.

Československé zahraniční zájmy v zemích Latinské Ameriky a Asie jsou negativně ovlivňovány geografickou vzdáleností, problémy dopravy i neočekávanými zvraty v politice mnoha zemí. V případě Číny, kde ČSFR má značné ekonomické pohledávky, se někteří českoslovenští politici – jako například Marián Čalfa – obávají během zahraniční návštěvy v roce 1992 učinit gesto ve prospěch lidských práv, ačkoli FMZV připravilo informace týkající se čínských politických vězňů, jež měla být předložena čínské straně. Toto rozhodnutí bylo v rozporu s Československem deklarovanými demokratickými ideály. I Čína potřebuje ekonomickou spolupráci, ale z principiálního i perspektivního zájmového hlediska nelze zapomínat na opozici, protože k postupné liberalizaci tu patříme dojde. Je tedy třeba udržovat s Čínou i ekonomické vztahy i ne-motivní dialog, jak s oficiálními představiteli, tak se zástupci demokraticky smýšlejících sil. Vzhledem k hospodářským zájmům ČSFR v Číně i vzhledem k významu Číny vůbec musí být československá zahraniční politika velice promyšlená. Podobně jako v případě neoficiálních vztahů s kubánskou opozicí by mělo pokračovat budování vztahů s Fej-haj-wanem, jež započalo místí dobré vůle paní Olgý Havlové.

Uvedli jsme směry, které by měla československá zahraniční politika rozvíjet. Bude jí však čekat úkol porozumět a formulovat svůj poměr vůči současným myšlenkovým i praktickopolitickým přesunům nejenom v euroatlantické dimenzi, ale i v muslimském světě. Je to jeden z nejnáročnějších úkolů, který bude také jistě vyžadovat důkladné vědecké základy.

Na závěr je nutné zdůraznit, že dalším úkolem vědecké obce v ČSFR je pokračovat ve zpracovávání národních zájmů, a to nejenom v oblasti, o které pojednává tato kniha, ale i v další, již se věnovala jen okrajově – jako je OSN, UNESCO a další multilaterální organizace. Další výzkum se musí zaměřit na analýzu nástrojů tvorby zahraniční politiky. Z diskuse v této knize je patrné, že jedním z nejnepříjemnějších problémů tvorby československé zahraniční politiky je její koordinace.

Zde je nutné se zamyslet nad tím, zda Rada obrany státu, jejíž předsedou je předseda vlády a zahrnuje ministry (ministra zahraničních věcí, obrany) je dostatečným orgánem pro koordinaci bezpečnosti a zahraniční politiky. Domnívám se, že by bylo záhodno vytvořit vlastní koordinační orgán – jako je například Rada národní bezpečnosti v USA (prezident, ministerský předseda, ministři obrany, zahraničních věcí a financí, s národně-bezpečnostním koordinátorem pro zlepšení realizace zahraniční politiky). Poradními členy grémia by mohli v ČSFR být i ministři zahraničních věcí jednotlivých republik. Odděleně od tohoto orgánu by mohla působit jakási Rada expertů – seniorů, složená z vědců a diplomatů. Ta by podávala návrhy alternativních řešení a hodnotila by důležitá zahraničněpolitická řešení, tak aby se předcházelo chybám. Jak ukázala „tanková aféra“, je zároveň třeba vyřešit česko-slovenské legislativní problémy a kompetenční spory a zamyslet se, zda je existence ministerstva pro zahraniční obchod skutečně nutná. (Podle našeho názoru není.)

Bylo by prospěšné, aby nové zvolený parlament a jeho zahraniční výbory hrály daleko aktivnější roli (tak jako je tomu v zahraničí) při tvorbě zahraniční politiky. Mohly by například připravit „hearing“ expertů při posuzování důležitých zahraničně-politických rozhodnutí. Politické strany a jejich koalice by měly mít zpracovanou zahraničněpolitickou orientaci, stínové kabinet a zahraničněpolitické koncepce. Konečně, jestliže vláda a parlament chtějí realizovat zahraniční politiku, musejí mít

dostatečné prostředky pro vědecká pracoviště, která by vhodně napomáhala při formulování národních zájmů a upozorňovala na nebezpečí pro jejich realizaci. Bez fundované vědecké práce a odvážné artikulace alternativních řešení, opírajících se o spolehlivou dokumentaci, se zahraniční politika demokratického státu zodpovědně dělat nedá. A o významu zahraniční politiky pro budoucnost státu a vnitřní život jeho obyvatel nelze pochybovat.

